

МІНІСТЕРСТВО КУЛЬТУРИ ТА ІНФОРМАЦІЙНОЇ ПОЛІТИКИ УКРАЇНИ
ХАРКІВСЬКА ДЕРЖАВНА АКАДЕМІЯ КУЛЬТУРИ
КАФЕДРА ПСИХОЛОГІЇ ТА ПЕДАГОГІКИ

**ВЗАЄМОЗВ'ЯОК АКЦЕНТУАЦІЙ ХАРАКТЕРУ ТА СХИЛЬНОСТІ ДО
АДИКТИВНОЇ ПОВЕДІНКИ У ОСІБ ПІДЛІТКОВОГО ВІКУ**

Кваліфікаційна робота

Освітня програма:	Психологія
Спеціальність:	053 Психологія
Галузь знань:	05 Соціальні та поведінкові науки
Рівень вищої освіти:	Перший(бакалаврський)

Виконала здобувачка

4 курсу ПС-11 групи

Басалкевич Марина Леонідівна

Науковий керівник

кандидат психологічних наук, доцент

Віденєєв І. О.

роботу захищено « » 2021 р.

Оцінка: _____

Харків, 2021

ЗМІСТ

ВСТУП.....	3
РОЗДІЛ 1. СУЧАСНИЙ СТАН ДОСЛІДЖЕННЯ АКЦЕНТУАЦІЙ ХАРАКТЕРУ ТА АДИКТИВНОЇ ПОВЕДІНКИ У ОСІБ ПІДЛІТКОВОГО ВІКУ.....	6
1.1. Зміст психологічних феноменів: темперамент, характер, акцентуації характеру, девіантна поведінка, адиктивна поведінка, підлітковий вік.....	6
1.2. Основні теоретичні концепції щодо визначення акцентуацій характеру.....	8
1.3. Особливості підліткового віку та схильність до виникнення девіантних форм поведінки.....	14
1.4. Специфіка прояву адиктивної поведінки у підлітків.....	16
Висновки до першого розділу.....	20
РОЗДІЛ 2. ЕМПІРИЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ВЗАЄМОЗВ'ЯЗКУ ТИПІВ АКЦЕНТУАЦІЙ ХАРАКТЕРУ ТА СХИЛЬНОСТІ ДО ВИНИКНЕННЯ АДИКЦІЙ У ПІДЛІТКІВ.....	22
2.1. Організація емпіричного дослідження.....	22
2.2. Показники емпіричного дослідження.....	25
Висновки до другого розділу.....	35
ВИСНОВКИ.....	36
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	37
ДОДАТКИ.....	41

Вступ

У сучасному суспільстві актуальність проблеми різних видів залежностей зростає з кожним днем. Вона погіршує адаптаційні механізми, переносимість негативних ситуацій, взаємини в мікро і макро соціумі, має великий вплив на фізичне і психічне здоров'я людини, призводить до руйнування особистості і значно підвищує рівень злочинності.

Збільшення кількості неблагополучних сімей, можливість швидко отримати задоволення від вживання психоактивних речовин, їх різноманітність і легкодоступність, схильність людей до конформізму, негативізму, до слабкого самоконтролю – все це призводить до того, що вік людей, які страждають залежностями, постійно зменшується. В останні роки проблема адиктивної поведінки стала мати велике поширення серед осіб підліткового віку. Цей вік є емоційно насиченим і нестійким етапом у житті дитини. Він безпосередньо впливає на подальше життя людини.

У підлітковому віці відбувається становлення характеру людини, його особливостей і особистісних рис, які можуть бути надмірно стійкі або уразливі, що призводить до виникнення акцентуацій характеру. Надалі вони можуть згладитися або навпаки закріпитися в особистості підлітка, впливаючи на переносимість певних ситуацій, на особливості поведінки і соціальну адаптацію, навіть призводити до виникнення психологічних травм і девіантних форм поведінки. Спробами усунути дискомфорт для таких підлітків може стати втеча від реальності, зміна свого психічного стану за допомогою хімічних і не хімічних залежностей.

Дослідження акцентуацій характеру здійснювалося в працях К. Леонгарда, А. Лічко, П. Ганнушкіна, Л. Кольберга, Ю. Гільбуха, С. Подмазіна, Є. Кречмера, Ф. Райса, М. Бурно. Проблемою адиктивної поведінки займалися В. Міллер, М. Ландрі, В. Менделевич, Г. Лозова, О. Гоголева, Г. Старшенбаум, А. Гайдабрус, І. Віденєєв, Н. Максименко та інші психологи.

Значимість та важливість даної теми для покращення ситуації у соціумі, відсутність єдиної типології акцентуацій характеру, небезпека і різноманітність традиційних форм адиктивної поведінки, виникнення абсолютно нових форм залежностей викликають необхідність більш ретельного дослідження та аналізу цієї проблеми. Її рішення дозволить заповнити відсутні психологічні знання, розробити спеціальну практичну програму з профілактики та корекції адиктивної поведінки, зберегти психічне і фізичне здоров'я підлітків, розвинути їх адаптивні можливості.

Об'єкт дослідження – характерологічні особливості підлітків з адиктивною поведінкою.

Предмет – особливості взаємозв'язку акцентуацій характеру та схильності до виникнення адиктивної поведінки у підлітків.

Гіпотеза дослідження – передбачається, що одним із факторів схильності до залежної поведінки є певні акцентуації характеру.

Метою даної кваліфікаційної роботи є виявити наявність або відсутність взаємозв'язку між типами акцентуацій характеру та схильністю до адиктивної поведінки у осіб підліткового віку.

Відповідно до мети, в роботі представлені наступні завдання:

- 1) Вивчити та проаналізувати психологічну літературу по заданій темі;
- 2) Визначити особливості прояву типів акцентуацій характеру у підлітковому віці та їх вплив на виникнення адиктивної поведінки;
- 3) Провести дослідження наявності зв'язку між типами акцентуацій характеру та залежною поведінкою;
- 4) Проаналізувати отримані у ході дослідження дані, за цими результатами сформулювати висновки та скласти корекційну програму.

У кваліфікаційній роботі застосовувались наступні наукові теорії/концепції: за основу була взята концепція акцентованих особистостей К. Леонгарда, також у роботі додатково розглядалась типологічна модель характеру А. Лічко.

Для ретельного вивчення теми були використані наступні методи:

- 1) теоретичний – огляд та аналіз психологічної літератури з даної проблеми.
- 2) емпіричний – застосування на практиці трьох психодіагностичних методик: тест-опитувальник «Акцентуації характеру» К. Леонгарда – Г. Шмішека, який направлений на виявлення типу акцентуацій характеру та темпераменту; «Методика визначення схильності до девіантної поведінки» О. Орел, яка використовується для розпізнавання підлітків, які схильні до виникнення девіацій.
- 3) «Методика діагностики схильності до 13 видів залежностей» Г. Лозової, яка дає можливість діагностувати наявність різних видів адикцій, та загальний рівень схильності людини до виникнення залежностей.

Вибірка випробовуваних: у психологічному дослідженні приймали участь 30 осіб: 15 дівчат та 15 хлопців підліткового віку, які проживають на території України, Росії та Білорусі. Дослідження проводилось на базі соціальних мереж.

РОЗДІЛ 1

СУЧАСНИЙ СТАН ДОСЛІДЖЕННЯ АКЦЕНТУАЦІЙ ХАРАКТЕРУ ТА АДИКТИВНОЇ ПОВЕДІНКИ У ОСІБ ПІДЛІТКОВОГО ВІКУ

1.1 Зміст психологічних феноменів: темперамент, характер, акцентуації характеру, девіантна поведінка, адиктивна поведінка, підлітковий вік

Перед тим, як приступити до ретельного вивчення заданої теми, слід звернутися до визначення необхідних психологічних термінів і розкрити їх суть.

Характер (у перекладі з грецької *charakter* – знак, відмінна риса) – це поєднання стійких, малозмінних психічних властивостей, завдяки яким людина поводить певним чином в різних життєвих ситуаціях. Характер має близький зв'язок з темпераментом і виникає на його основі. На відміну від темпераменту, характер не є вродженою властивістю. Він активно формується в ранньому віці і може еволюціонувати протягом життя під впливом соціального середовища і фізіологічних особливостей [10].

Темперамент (у перекладі з латині *temperamentum* – відповідність) – це «властивості, що є у людини з народження, які визначають рівень розвитку реакції на зовнішні явища, а також інтенсивність психологічної дратівливості і психічного спокою, які є характерними рисами адаптації до реальності, що оточує людину». Гіппократ виділяв чотири види темпераменту: флегматик, меланхолік, сангвінік і холерик. Вважається, що найчастіше у людей переважає змішаний темперамент. Його тип впливає на те, як саме в подальшому житті виявлятиметься характер індивіда [10, с. 122].

Термін акцентуації (в перекладі з латині *accentus* – наголос) був введений у психологію німецьким психіатром Карлом Леонгардом. Вчений називав акцентуації особистості «надмірною виразністю окремих рис

характеру та їх поєднань, що представляють собою крайні варіанти психологічної норми, у великій мірі вираженості – межуючи з психопатологіями». Акцентуації характеру можуть відігравати значну роль у формуванні девіантних форм поведінки [9, с. 3].

Девіантна поведінка (в перекладі з латині *deviatio* – відхилення) – це стійка форма поведінки людини, що має значні відхилення від прийнятих у соціумі норм і правил. До типів девіантної поведінки можна віднести: делінквентну, патохарактериологічну, психопатологічну поведінку, поведінку, яка заснована на базі гіперздібностей, та адиктивну поведінку. Вона належить до одного з основних і найбільш популярних видів девіацій [4].

Адиктивна поведінка (у перекладі з англійської *addiction* – схильність, залежність) – це нав'язливе прагнення людини відійти від реальності за допомогою зміни власного психічного стану. Об'єктом залежності можуть стати різні психоактивні речовини, або специфічні типи поведінки, діяльності [14].

Оскільки у сучасному світі проблема залежностей стоїть особливо гостро по відношенню до осіб підліткового віку, та акцентуації рис характеру вважаються найбільш актуальними саме для підліткового віку, необхідно приділити особливу увагу розгляду цього поняття.

Підлітковим віком вважають певний період розвитку людини, який проходить між дитинством і зрілістю. Цей час визначається стрімкими трансформаціями у структурі розвитку дитини. У психологічній науці рамки даного періоду досить розмиті. Зарубіжні вчені С. Холл, З. і А. Фрейд, Е. Еріксон, Ш. Бюлер, Є. Шпрангер, як правило, визначали межі підліткового віку 11-19 роками. Деякі з психологів визначали хронологічні рамки підліткового віку 10-14 роками, раннього юнацького віку 15-17 роками, а пізнього юнацького віку 18-20 роками. Інші ж не поділяли підлітковий і ранній юнацький вік, вважаючи їх складовими частинами одного періоду. Можна зробити припущення, що розмитість кордонів цього періоду відбувається через асинхронність фізичного і психічного розвитку дитини, та

через велику кількість підходів до розуміння віку з точки зору різних наук [31].

1.2 Основні теоретичні концепції щодо визначення акцентуацій характеру

Індивідуальні риси характеру виражаються у вчинках людей, в тому, яким чином вони діють в певних ситуаціях, як реагують на навколишній світ, на інших людей і самих себе, які формують установки і які прикладають зусилля для досягнення результатів. Характер є сукупністю різних індивідуальних особливостей, які обумовлюються темпераментом, формуються в процесі соціалізації і можуть видозмінюватися при дорослішанні. У підлітковому віці велика ймовірність виникнення акцентуацій характеру [22].

Однією з перших і основних класифікацій акцентуацій характеру є концепція акцентованих особистостей німецького психіатра Карла Леонгарда. Пізніше, на підставі його праць, конфліктологом Гансом Шмішеком був складений особистісний опитувальник на визначення типу акцентуацій характеру і темпераменту. К. Леонгард у своїх працях вказував на те, що у кожної людини головні особистісні риси проявляються в різних масштабах і часто залишаються в межах допустимої норми. У разі, якщо будь-яка з рис має досить яскраву ступінь вираженості, вона стає акцентованою. Це впливає на особистість у цілому, що згодом може привести до виникнення патології. Однак психіатр акцентував увагу на тому, що таких особистостей можна називати патологічними лише в тому випадку, якщо акцентуація виражена дуже яскраво і надає потужній поганий вплив на життя індивіда [1].

П. Ганнушкін визначав, що акцентуація – «це баланс на межі хвороби та здоров'я, а її загострені прояви можуть вказувати на хворобу. Подібні випадки він позначав як латентну психопатію» [5, с. 785].

Українські психологи С. Подмазін та Ю. Гільбух, розглядаючи проблему акцентуацій, вказували на те, що найчастіше такі особливості характеру проявляються саме у підлітковому віці, та не мають настільки сильної влади над особистісним потенціалом дитини.

Американський психолог Л. Кольберг у своїх працях писав, що загострення характеру у осіб підліткового віку характеризуються певними особливостями емоційного реагування, їх стійкістю, тим, як саме підліток реагує на ситуації та події його життя. Крім цього вчений припускав, що деякі акцентуації можуть допомагати підліткам у спілкуванні, навчанні, досягненні гарних результатів [5].

Виходячи з цих тверджень, можна припустити, що у людей з невеликим показником рівня акцентуації можуть бути присутні позитивні соціально-прийнятні прояви. Високий показник акцентованості може в значній мірі ускладнювати життя і, в крайньому випадку, приводити до патологій [1].

У своїй книзі «Акцентовані особистості» К. Леонгард виділяв 10 типів акцентуацій:

1) Демонстративні особистості – самозакохані, емоційні, бажаючі уваги люди, які часто мають творчі здібні та харизму. Схильні до обману і нещирості, до заздрості досягненням інших людей. У дитинстві такі особистості легко привертають увагу батьків і однолітків, демонструючи їм свій творчий потенціал, або ж влаштовують виступи з різними витівками, істериками, вимаганнями. Їх емоції завжди занадто сильні, нестримні, але короткочасні [1].

2) Педантичні особистості – характеризуються зайвою старанністю, скупуплезністю, бажанням завжди виконувати справи, дотримуючись чіткого порядку, способу дій. Педантичні особистості серйозно ставляться до своєї посади і не хочуть міняти її на протязі довгого часу. Найчастіше вони стараються бути в усьому акуратні, надмірно обережати своє здоров'я, бояться зробити якусь шкоду, забути що-небудь, через що в подальшому можуть

виникати нав'язливі компульсії. Незважаючи на негативні особливості, такі люди надійні, емпатичні та уважні до проблем інших [1].

3) Застрягаючі / ригідні особистості – непіддатливі консерватори, яким важко адаптуватися до мінливих умов навколишнього світу, змінювати свою точку зору. Вони прагнуть до гарного становища в соціумі, можуть довгий час пишатися своїми перемогами, емоційна реакція на які затримується на довгий час. Наполегливо домагаються своїх цілей, але є дуже образливими і злопам'ятними особистостями [1].

4) Збудливі / неврівноважені особистості – схильні до зайвої ворожості, гніву і зухвалості. Такі люди часто проявляють запальність, їм складно контролювати свою агресію. Вони рідко віддають собі звіт в тому, до чого це може привести. Збудливість цих особистостей пов'язана з високою реактивністю, яка визначається збудливістю нервової системи. Найчастіше відсутня усвідомленість своїх дій, керівництво ними. Вони гостро і досить агресивно захищаються, коли інші зачіпають їх особистий кордон. У подібних ситуаціях їх мислення характеризується сповільненістю, в'язкістю, тугоподвижненістю. Позитивною рисою цієї акцентуації може бути хороша витривалість і вміння здобувати потужні емоції від різних ситуацій [1].

5) Гіпертимні особистості – індивіди, які мають високу ініціативність, наполегливість, позитивну енергію, але не терплять критичні висловлювання і важко переживають поразки. З молодшого віку вони балакучі і активні, зрозуміло висловлюють свої почуття, добре комунікують з людьми, виявляють лідерські якості. Слабкою стороною гіпертимних особистостей є погана дисциплінованість і відсутність самоконтролю. Вони можуть проявляти напади ворожості і гніву, коли інші зачіпають їх інтереси і незалежність. При великих конфліктах в підлітковому віці навіть можливі втечі з дому. Гіпертими зустрічаються не так часто. Найчастіше ця акцентуація темпераменту з'єднується з іншими [1].

6) Дистимічні особистості – виділяються зниженим настроєм, меланхолійністю, повільністю психічних процесів, проблемами з оцінкою

особистих якостей, достоїнств, можливостей. З самого дитинства у них відсутній позитивний настрій, активність, товариськість. При виникненні проблем зазвичай ізолюються від інших закриваючись у собі. Позитивними якостями акцентуації є серйозність, цілеспрямованість, уміння мислити раціонально, об'єктивно дивитися на труднощі без прояву емоцій [1].

7) Тривожні / боязливі особистості – постійно відчувають паніку, страх, хвилювання. Зазвичай невпевнені у вірності своїх дій, ідей, почуттів без вагомих причин. З молодшого віку у таких дітей присутні фобії темряви, самотності, тварин, висоти, замкнутих просторів, чужих дорослих і багато інших. Тривожним дорослим важко захищати свої права, інтереси, через що вони можуть бути надмірно поступливі. У деяких випадках можливі прояви гіперкомпенсації у вигляді зухвалої поведінки [1].

8) Циклотимічний / афективно-лабільний темперамент – такі люди відрізняються частими змінами настрою від підвищеного (в такі моменти поведінка схожа з гіпертимними особливостями) до зниженого (поведінка схожа з дистимічними особистостями). Подібні перепади енергії можуть тривати пару днів, а можуть тиждень або більше і переслідувати протягом усього життя. Їх інтереси непостійні, присутні яскраві сплески емоцій. У нормальному стані вони доброзичливі і балакучі, до своєї праці відносяться поважно, з чистою совістю, проте, як тільки настає фаза пригніченого настрою, стають замкнутими, депресивними і легко перевтомлюються [1].

9) Афективно / екзальтований темперамент – характеризується стрімкими перепадами настрою, протилежністю почуттів, ранимістю, вразливістю, нестримним реагуванням на деякі емоційні події. Можуть бути абсолютно щасливі від незначних ситуацій, а можуть відчувати високий рівень тривожності через мінімальні поразки. Зазвичай такі люди схильні до проявів творчості [1].

10) Емотивні особистості – чутливі, вразливі, добрі люди, схильні до довгого болісного переживання емоційно-забарвлених ситуацій і потрясінь. Однак без першопричини такі почуття не виникають, вони завжди є реакцією

на певні події, які емотивні особистості сприймають досить серйозно. В крайньому випадку, переживання можуть призводити до виникнення депресії. Дана акцентуація має схожість з афективно-екзальтованою, проте, емоції емотивних людей не настільки активні, стрімкі і мінливі [1].

К. Леонгард у своїй класифікації поділяв дані типи акцентуацій на акцентовані риси особистості, в яких домінують властивості характеру (починаючи з 1 до 4 типу) і акцентовані риси темпераменту (з 5 по 10 тип). Психіатр вважав, що грань між характером і темпераментом досить розмита. Властивості характеру обумовлюють спрямованість інтересів особистості і особливості її реагування, а темперамент відповідає за швидкість і глибину емоційного реагування [20].

Дослідник та психіатр А. Лічко так само вніс важливий внесок у вивчення акцентуацій характеру людини. Аналізуючи праці К. Леонгарда, вчений стверджував, що «правильніше було б говорити не про акцентованих особистостей, а про акцентуації характеру. Особистість – поняття більш широке, воно включає інтелект, здібності, світогляд і т.п. Характер вважається базисом особистості, він формується в основному в підлітковому віці, особистість як ціле – вже при дорослішанні. Саме типи характеру, а не особистості в цілому описані К. Леонгардом, саме особливості характеру відрізняють в його описах один тип від іншого» [3, с. 60–61].

А. Лічко, в рамках клінічної психології, вивчав кореляцію психопатій і акцентуацій характеру у підлітків, так як саме в цьому віці активно зароджуються подібні риси. Причиною їх виникнення є емоційні і вольові властивості людини [9]. Він визначав акцентуації характеру як «крайні варіанти норми, при яких окремі риси характеру надмірно посилені, через що можна знайти виборчу вразливість щодо певного роду психогенних дій при гарній або навіть підвищеній стійкості до інших» [3, с. 61]. За його словами, акцентуації виникають в момент формування характеру і пом'якшуються в дорослому житті. [3].

Типологічна модель А. Лічко схожа з класифікацією К. Леонгарда і включає в себе 11 типів акцентуацій характеру: 1) Гіпертимний тип – підлітки з таким типом соціально-активні, енергійні та позитивні. Вони прагнуть займати керівні посади, однак найчастіше непосидючі, неслухняні і складно переносять одноманітність роботи. 2) Циклоїдний тип – характеризується частими змінами позитивного і негативного настрою, активністю і втомою, занепадницьким станом, який переважає найчастіше. Інтереси циклоїдних підлітків можуть бути часто пов'язані з адикціями. 3) Лабільний тип – відрізняється раптовими змінами самопочуття з будь-яких незначних причин. Від цього залежить якість фізичного і психологічного стану підлітка, періоди активності та відпочинку. 4) Астено-невротичний тип – особистості, часто схильні до постійної перевтоми, млявості, нервозності. Посилено турбуються про фізичне здоров'я. 5) Сензитивний тип – має схожість з лабільним. Такі підлітки зазвичай відсторонені від людей, потайливі і соромливі, мають багато різних страхів. Виділяються гарною поведінкою, ранимістю і чутливістю. 6) Психоастенічний тип – подібний до сензитивного. Основні характеристики: невпевненість у собі і своїх силах, бажання контролювати одразу багато речей, занепокоєння, прагнення до роздумів про себе і про інших, вивчення великих обсягів інформації, що цікавить. 7) Шизоїдний тип – до нього відносяться замкнуті в собі, нелюдимі підлітки, яким складно проявляти свої емоції і розуміти почуття інших людей. Вони досить розумні і не схильні до виникнення адиктивних форм поведінки. 8) Епілептоїдний тип – визначається зайвою запальністю, озлобленістю, злопам'ятністю, ретельністю, формальністю, підвищеним контролем і бажанням командувати іншими. 9) Істероїдний тип – активні підлітки, схильні до егоцентризму, демонстративності, завжди хочуть привертати до себе погляди інших людей. Мають добре розвинену уяву, через що схильні до брехні і вигадування різних фактів. Часто намагаються показати іншим свою дорослість, схилиючись до вживання психоактивних речовин. 10) Нестійкий тип – соціально-активні особистості, які не виносять

нудьги або відсутності уваги, не люблять займатися будь-якою роботою і прислухатися до загальноприйнятих правил. Через такі особливості вони схильні до групування з аморальними, небезпечними компаніями і до виникнення девіантних форм поведінки. 11) Конформний тип – характеризується підвищеною покірністю до інших, відсутністю самостійності, неможливістю висловлювати свої думки і судження. Завдяки цьому підлітків легко схилити до відхилень у поведінці, тобто до вживання небезпечних речовин [9].

1.3 Особливості підліткового віку та схильність до виникнення девіантних форм поведінки

Вважається, що девіантна поведінка може проявлятися у дітей старше 9-10 років. До цього віку розуміння і усвідомлення встановлених в суспільстві норм ще не може бути сформовано в психіці дитини. Самовладання і дисципліна може відбуватися завдяки батькам. Наявність ненормальних форм поведінки у дітей молодшого віку свідчить про педагогічну занедбаність, порушення в онтогенезі дитини або в її нервовій системі [32].

Самі девіації визначаються як відхильна від загальноприйнятих норм поведінка індивіда або групи, яка безпосередньо впливає на самих людей і на соціум у цілому. Така поведінка порушує адаптаційні механізми, але може приносити людині вторинні вигоди [8].

Найчастіше до девіацій уразливі саме підлітки. Даний вік є найсуперечливішим та найважливішим періодом життя людини. Від того, наскільки сприятливо чи несприятливо він буде проходити, у якому напрямку почне розвиватися особистість, залежить подальше життя людини. У перехідному віці формується характер дитини. Її соціальні установки та погляди на світ починають дуже відрізнятися від молодшого віку. Причиною цього може бути набуття більшої самостійності, заміна провідної діяльності,

психологічне відсторонення від батьків, постійні пошуки себе та нових інтересів, звичок [30].

У цей складний час у дитини можуть виникнути несприятливі прояви вікової кризи і девіантна поведінка, яка з'являється через особливості світогляду і впливу оточуючих підлітка людей. Негативно забарвлені властивості перехідного віку визначаються як «підлітковий комплекс», який характеризується частими змінами станів – від негативних почуттів і переживань, до позитивності і піднесеності настрою. Цьому комплексу так само притаманне занепокоєння, ворожість, млявість, чутливість, неуважність, егоцентризм, байдужість, постійні суперечки, схильність до невдоволення собою та іншими, до знецінення соціальних норм і правил, рідних людей. Підліток з наявністю зовнішніх і внутрішніх психологічних проблем намагається мінімізувати відчуття дискомфорту шляхом втечі від виникаючих на його шляху складнощів. Через це у індивіда можуть виникати різні форми девіантної поведінки [27].

Психотерапевт, нарколог і клінічний психолог В. Менделевич в книзі «Психологія девіантної поведінки» пояснював поведінку, що відхиляється від норми, дослідженням контакту з реальністю, яка оточує підлітка. Найчастіше причиною неприйняття реальності є відсутність адекватної адаптації до соціуму, протидія та незгода з його основними принципами [27].

До найбільш значущих причин виникнення девіацій у підлітків вчені найчастіше відносять:

- 1) індивидуально-психологічні особливості – властивості темпераменту та характеру дитини;
- 2) соціально-психологічні – погіршення соціальної адаптації, взаємодії з близькими людьми;
- 3) соціальні – несприятливий вплив соціального середовища, економіки, культури, екології країни;
- 4) соціально-педагогічні – деструктивні взаємини в сім'ї та школі, недотримання правил поведінки;

5) моббінг і боссінг – психологічне приниження, насильство підлітків батьками, однокласниками, педагогами [26].

В. Менделевич виділяє 5 основних видів відхилень у поведінці: 1) делінквентна поведінка – кримінальна поведінка, яка характеризується порушенням законів і приносить шкоду оточуючим людям, соціуму. 2) патохарактеріологічна поведінка – неправильне, неякісне виховання дитини, педагогічна занедбаність. 3) психопатологічна поведінка – поведінка, яка заснована на психопатологічних симптомах і синдромах. 4) поведінка, яка заснована на базі гіперздібностей – збочені таланти, які виходять за рамки норм сприйняття інших людей. 5) адиктивна поведінка – характеризується нав'язливим прагненням індивіда відійти від реальності за допомогою зміни власного психічного стану. Це може робитися за допомогою вживання психоактивних речовин та повторенням специфічних типів діяльності ще до виникнення клінічних симптомів залежності [32].

Психологи стверджують, що різні девіації у підлітків мають безпосередній зв'язок. Наприклад, делінквентна поведінка, підвищена ворожість і агресивність можуть призводити до виникнення адиктивної поведінки і навпаки [27].

1.4 Специфіка прояву адиктивної поведінки у підлітків

Важливість виділення адиктивної поведінки обумовлена її стрімкою поширеністю серед підлітків, збільшенням нових різних видів залежностей, особливостями цілей, які переслідує людина, тим, як і яким чином реалізовується девіація [21].

Адиктивна поведінка включає в себе: 1) хімічні залежності – до них відносять декілька основних класів речовин: психостимулятори (амфетамін, нікотин, кокаїн, кофеїн, які активізують психічний стан), депресанти (транквілізатори, алкоголь, опіоїди та інші речовини, які уповільнюють мислення, розслабляють людину), та галюциногени (ЛСД, канабіоїди, інгалянти, або вдихання парів хімічних побутових речовин, які порушують

сприйняття і змінюють мислення). 2) нехімічні/поведінкові залежності – компульсивне повторення людиною специфічних типів діяльності: трудоголізм, шопоголізм, лудоманія або залежність від азартних ігор, релігійний фанатизм, любовна та сексуальна адикція, залежність від спорту, здорового способу життя, музикальна, харчова залежність, залежність від інтернету, від комп'ютерних ігор, пристрасть до колекціонування, накопичення речей, до позичення грошей) [29, 7].

Неможливо переоцінити небезпечність хімічних залежностей, але у сучасному світі слід також звернути особливу увагу на виникнення нових видів поведінкової адикції підлітків. Наприклад, на сьогоднішній день залежності від комп'ютерних ігор та від знаходження в інтернеті набирають все більших обертів і стають одними з провідних, приносячи шкоду психологічному стану дитини, її психо-соціальній адаптації [29].

Залежності мають свої стадії формування. Перша стадія – експериментальна, під час неї людина вперше вирішує випробувати нові відчуття, емоції, почуття. Подібні спроби випадкові і не сплановані заздалегідь. Підлітка можуть підштовхнути на перший крок однолітки, які вже мають у цьому досвід. Друга стадія називається адиктивний ритм – пристрасть вже стає звичною справою, яка повторюється на регулярній основі. Третя стадія характеризується очевидною і важкою виразністю адиктивної поведінки, яка стає найбільш використовуваним і ефективним способом вирішення будь-яких виникаючих складнощів. Індивід не усвідомлює появу адикції, але поступово втрачає зв'язок з дійсністю, все більше занурюється у власний світ. На четвертій стадії при хімічних адикціях у людини виникає фізична залежність. Підвищується агресивність, і тривожність, а сама звичка перестає давати ту насолоду, ті позитивні почуття і комфорт, які виникали раніше. Остання стадія визначається регресом особистості, погіршенням когнітивних здібностей, почуттів, сильним погіршенням здоров'я або навіть смертю [2].

При відсутності психоактивних речовин або зменшенні їх дозування у людей на важких стадіях хімічної залежності виникає абстинентний синдром – тривале утримання від прийняття речовин, яке супроводжується безсонням, дратівливістю, галюцинаціями, підвищеною агресивністю, головними болями, нудотою, підвищеною пітливістю та іншими симптомами. У такому випадку людина знаходить нову дозу вже не для отримання задоволення і розслаблення, а для того, щоб прибрати дискомфорт [29, 33].

У сучасному світі психологи виділяють декілька основних факторів виникнення залежності у підлітків: 1) соціальні – характеризуються складнощами у взаєминах з батьками, однолітками, вчителями, низькою культурою суспільства, особливостями звичаїв і норм країни, поширеністю і легкодоступністю заборонених препаратів. 2) біологічні – фактори, які включають в себе вроджену толерантність (звикання організму до ліків, психоактивних речовин) і спадкову схильність до адикцій, яка передається від батьків до дитини. 3) індивідуально-психологічні – певні особливості індивідуума, його характеру: інфантилізм, конформізм, погана адаптивність, переносимість негативних подій, фрустрацій, стресових ситуацій, відсутність життєвих цілей, тривожність, віктимність, емоційна нестійкість, слабкий самоконтроль, наявність акцентуацій характеру або психопатій [2, 28].

Одним із основних чинників виникнення адиктивної поведінки є перенесене людиною сильне потрясіння. Воно є спусковим гачком. Через подібні обставини в подальшому житті особистість може бути схильна всіляко уникати реальність, яка її розчаровує, намагатися перекрити перенесену в минулому біль за допомогою адикцій. Завдяки цьому людина може піти у свій власний світ фантазій, в якому немає тих проблем, які переслідують її у реальному житті. Все це призводить до ослаблення управління собою, своєю свідомістю, почуттями та вчинками [19, 12].

Так само, важливим фактором формування адикцій є особливості підліткового періоду, наявність акцентуацій, складності протікання вікової кризи і нездатність справлятися з нею. В цей час у тілі та психіці дитини

відбуваються різні модифікації, які можуть безпосередньо впливати на формування залежностей. Вважається, що коли адиктивна поведінка проявляється вже у перехідному віці, то ймовірність виникнення залежності від психоактивних речовин збільшується [24].

Підлітки, які схильні до адиктивної поведінки займаються пошуком того, що допомогло б їм впоратися зі складнощами, того, що може гарантувати відволікання від виникаючих в різних сферах життя проблем. Щоб зменшити психологічний дискомфорт вони віддають перевагу адикціям. Дана деструктивна поведінка фіксується як ефективний спосіб відходу від реальності. Вона стає міцним, незмінним способом зв'язку з навколишньою дійсністю [2]. Важливою відмінною рисою підлітків з адиктивною поведінкою є схильність до брехливості, до вигадування будь-якої спотвореної інформації про себе, про близьких людей, знайомих. Такі особистості ніколи не визнають наявності залежної поведінки, своїх згубних звичок [25].

В. Менделевич визначає такі складові аддикції: 1) звичка – стійкий спосіб дій, завдяки якому здійснюється адиктивна поведінка. 2) емоційна прив'язаність до різних предметів, які пов'язані з їх залежністю, надцінне ставлення до них [25]. Відбувається знецінення взаємин з близькими, пропадає потреба взаємодіяти з навколишнім світом, прагнення до будь-яких цілей і досягнень. Результатом стає те, що об'єкт адикції займає перше місце в свідомості людини, витісняючи інші важливі потреби [6].

Окремі складові залежної поведінки зустрічаються у багатьох підлітків, які схильні уникати проблем йдучи від дійсності завдяки зміні психічного стану. Однак, про саму залежність можна говорити в тому випадку, коли подібне бажання стає основним, перекриває всі життєві сфери, через що людина втрачає контроль над собою, своїми діями, і своїм життям [25].

Висновки до першого розділу:

У першому розділі кваліфікаційної роботи ми ознайомились з теоретичним аспектом розуміння акцентуацій характеру та адиктивної поведінки підлітків. Проаналізувавши основну літературу даної теми ми можемо зробити певні висновки:

1) Проблема адиктивної поведінки дуже гостро стоїть у сучасному світі. Вона призводить до руйнування особистості та соціуму в цілому.

2) Існують різні точки зору на виникнення та особливості формування акцентуацій. Але першою та однією з найбільш поширених концепцій, яка дозволяє найкращім чином досліджувати проблему та проводити емпіричне дослідження є концепція «акцентованих особистостей» К. Леонгарда. Психіатр вважав, що коли будь-яка з особистісних рис людини виражається у свертсильній мірі, вона стає акцентованою. Популярним підходом до вивчення акцентуацій також вважається «типологічна модель характеру» А. Лічко. Дослідивши концепцію К. Леонгарда вчений прийшов до висновку, що слід розглядати акцентуації як особливості характеру, а не особистості. Така точка зору обгрунтовується тим, що найчастіше акцентуації виникають саме у підлітковому віці, коли дитина проходить через певні труднощі, кризи формуючи власні особливості характеру.

4) Акцентуації характеру підлітка можуть відігравати важливу роль у виникненні девіантної поведінки, до якої належать різні види адикцій. Крім акцентуацій на формування залежної поведінки впливає сукупність різних соціальних, біологічних та індивідуально-психологічних факторів.

5) В останній час з'являється все більше нових сучасних видів адикцій, до яких можуть бути схильні підлітки. Крім хімічних адикцій набирають популярність інші види нехімічних залежностей, які так само несуть велику небезпеку для фізичного і психічного здоров'я дитини.

6) Аналіз наведених у роботі теоретичних даних робить зрозумілим те, що адиктивна поведінка є одним із способів відійти від реальності, яка не влаштовує підлітка, приносить багато важких випробувань, проблем та

страждань. У результаті подібної деструктивної поведінки об'єкт адикції стає найважливішим у свідомості дитини, замінює їй основні аспекти справжнього життя.

7) Небезпека виникнення залежностей у такому ранньому віці обґрунтовує необхідність проведення емпіричного дослідження взаємозв'язку акцентуацій характеру та схильності до адиктивної поведінки у осіб підліткового віку.

РОЗДІЛ 2

ЕМПІРИЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ВЗАЄМОЗВ'ЯЗКУ ТИПІВ АКЦЕНТУАЦІЙ ХАРАКТЕРУ ТА СХИЛЬНОСТІ ДО ВИНИКНЕННЯ АДИКЦІЙ У ПІДЛІТКІВ

2.1 Організація емпіричного дослідження

Однією з найважливіших задач першого етапу дослідження було виявлення взаємозв'язку між акцентуаціями характеру підлітків та їх схильністю до виникнення адиктивних форм поведінки. Детально розглянувши теоретичну складову обраної психологічної проблеми, проаналізувавши особливості акцентуацій характеру підлітків та можливість виникнення у них різних видів адиктивної поведінки, виникла необхідність у ретельній перевірці даних на практиці та проведенні кореляційного дослідження.

Як вже згадувалося раніше, об'єктом даного дослідження є характерологічні особливості підлітків з адиктивною поведінкою. Предметом є особливості взаємозв'язку акцентуацій характеру та схильності до виникнення адиктивної поведінки у підлітків. Завдяки сформованому об'єкту і предмету стає можливим визначення гіпотези дослідження: передбачається, що одним із факторів схильності до залежної поведінки є певні акцентуації характеру. Метою даної роботи є виявити наявність або відсутність взаємозв'язку між типами акцентуацій характеру та схильністю до адиктивної поведінки у осіб підліткового віку. Досягнення цієї мети передбачає вирішення наступних завдань:

- 1) Вивчити та проаналізувати психологічну літературу по заданій темі;
- 2) Визначити особливості прояву типів акцентуацій характеру у підлітковому віці та їх вплив на виникнення адиктивної поведінки;
- 3) Провести дослідження наявності зв'язку між типами акцентуацій характеру та залежною поведінкою;

- 4) Проаналізувати отримані у ході дослідження дані, за цими результатами сформулювати висновки та скласти корекційну програму.

Для досягнення поставленої мети та реалізації завдань дослідження було використано два методи: теоретичний – огляд та аналіз психологічної літератури з даної проблеми; емпіричний – застосування на практиці трьох психодіагностичних методик: тест-опитувальник «Акцентуації характеру» К. Леонгарда – Г. Шмішека, який направлений на виявлення типу акцентуацій характеру та темпераменту; «Методика визначення схильності до девіантної поведінки» О. Орел, яка використовується для розпізнавання підлітків, які схильні до виникнення девіацій, «Методика діагностики схильності до 13 видів залежностей» Г. Лозової, яка дає можливість діагностувати наявність різних видів адикцій, та загальний рівень схильності людини до виникнення залежностей.

Вибірка випробовуваних: У психологічному дослідженні приймали участь 30 чоловік: 15 дівчат та 15 хлопців підліткового віку, які проживають на території України та Росії. Дослідження проводилось на базі соціальних мереж.

Для діагностики типу акцентуацій характеру і темпераменту нами було використано Тест-опитувальник К. Леонгарда-Г. Шмішека, створений в 1970 році. Він є одним з найпоширеніших і зручних у використанні методів виявлення типів акцентуацій і представляє собою видозмінений Г. Шмішеком опитувальник: «Методика вивчення акцентуацій особистості» К. Леонгарда. До нього входить 10 типів акцентуацій особистості, 4 з яких (демонстративний, застрягаючий / ригідний, педантичний і невірноважений / збудливий тип) є акцентуаціями характеру, і 6 з яких (гіпертимний, дистимічний, тривожний / боязливий, циклотімічний, афективний / екзальтований, емотивний / лабільний тип) є акцентуаціями темпераменту. Про наявність акцентуації свідчить результат 19-24 бали, 13-18 балів демонструють середню ступінь прояву акцентуації, а 0-12 балів свідчать про слабкі прояви або про їх відсутність [18].

Для виявлення схильності до прояву різних девіацій у підлітків (одним із видів яких є адиктивна поведінка), нами застосовувався опитувальник «Визначення схильності до девіантної поведінки» О. Орел. Дана методика складається з декількох шкал, які діляться на змістовні та службову. Змістовні шкали (подолання норм і правил, схильність до адиктивної поведінки, до саморуйнівної поведінки, до агресії та насильства, вольовий контроль емоційних реакцій, схильність до делінквентної поведінки) діагностують у випробуваних сукупність схожих форм девіантної поведінки, які також можна визначити як схильність до певних думок і суджень про себе і про суспільство. Службова шкала спрямована на визначення рівня доброчесності, на виявлення викривлених результатів, які навмисно чи ненавмисно можуть надати підлітки заради того, щоб здаватися більш правильними в очах психологів. Опитувальник є досить змістовним для проведення експериментального психологічного дослідження і використовується саме для осіб підліткового віку. Високим рівнем прояву девіантної поведінки вважається кількість балів від 70-89, середнім 60-70 балів, а 50 і менше балів свідчать про низький рівень прояву підліткових девіацій, або ж про їх відсутність [17].

Для того, щоб ретельно дослідити до яких саме адикцій схильні підлітки була використана Методика діагностики схильності до 13 видів залежностей Г. Лозової. Вона дозволяє визначити схильність до таких видів хімічної адикції, як: алкогольна, наркотична та тютюнова. Серед не хімічних адикцій методика досліджує схильність до інтернет / комп'ютерної, любовної, ігрової, харчової, телевізійної, релігійної залежності, залежності від ліків, від міжстатевих відносин, трудового і здорового способу життя. Також діагностується загальна схильність до виникнення залежностей. Важливо зазначити, що опитувальник не використовується для будь-яких медичних висновків, а скоріше демонструє загальну схильність до виникнення адикцій. Завдяки можливості діагностувати досить велику кількість різних видів залежностей, ця методика становить інтерес для нашого дослідження [23].

2.2 Показники емпіричного дослідження

Перш ніж приступати до пошуку взаємозв'язку типів акцентуацій характеру та схильності до адиктивної поведінки підлітків, важливо проаналізувати середні показники дівчат і хлопців підліткового віку по кожній з використаних методик. Дані методики «Акцентуації характеру» представлені у таблиці 2.1.

Таблиця 2.1

Середні показники за опитувальником «Акцентуації характеру» в
групах досліджуваних

Показники опитувальника «Акцентуації характеру»	Групи	
	Хлопці	Дівчата
Демонстративність / істероїдність	13,73	12,66
Застрявання / ригідність	15,46	14,4
Педантичність	10,26	11,73
Збудливість / Неврівноваженість	14,8	14,6
Гіпертимність	14,8	12,4
Дистимічність	12,2	10,2
Тривожність / боязкість	10,6	15,2
Циклотимічність / афективність-лабільність	17,4	14,2
Афективність / екзальтованість	17,6	17
Емотивність / лабільність	16,4	16,6

Дані, отримані у ході опитування свідчать до яких саме акцентуацій характеру більш схильні хлопці, а до яких дівчата підліткового віку. Було виявлено, що особливостями характеру хлопців найчастіше стають:

1. Демонстративність / істероїдність – бажання залучати до себе погляди та увагу інших людей;
2. Застрягання / ригідність – складність у адаптації до нових ситуацій та подій;
3. Збудливість / неврівноваженість – надмірна запальність та складність у контролі своїх емоційних станів;
4. Гіпертимність – надмірна активність, енергійність, уміння знаходити спільну мову з іншими людьми;
5. Дистимічність – меланхолійність та сповільненість, схильність до песимізму;
6. Циклотимічність / афективність-лабільність – мінливість настрою, різкі перепади стану від гарного до поганого;
7. Афективність / екзальтованість – виразлива емоційна насиченість, яскравість почуттів.

Для дівчат виявилися більш характерними такі акцентуації, як:

1. Педантичність – нав'язливе бажання постійно дотримуватися певного чіткого способу дій, правил;
2. Тривожність / боязливість – часті хвилювання, невпевненість у собі та своїх силах;
3. Емотивність – чутливість та вразливість до подій навколишнього світу, до інших людей.

Слід також зазначити, що шкали збудливість та емотивність відрізняються лише у незначній мірі. Тобто, притаманні особам обох статей майже у рівній мірі.

Розглянувши середні показники акцентуацій характеру хлопців та дівчат цікаво дізнатися хто з них має більшу схильність до певних видів девіантної поведінки. Результати дослідження показані в таблиці 2.2.

Таблиця 2.2

Середні показники за методикою «Схильність до девіантної поведінки»
в групах досліджуваних

Показники «Схильності до девіантної поведінки»	Групи	
	Хлопці	Дівчата
Установки на соціально-бажані відповіді	50,06	54
Подолання норм і правил	55,53	48,86
Схильність до адиктивної поведінки	58,26	48,93
Схильність до саморуйнівної поведінки	44,66	42,2
Схильність до агресії та насильства	52,8	44,9
Контроль емоційних реакцій	51,06	54,73
Схильність до делінквентної поведінки	46,93	46,53

Аналіз середніх показників, наведених у таблиці 2.2 показав, що дівчата більш схильні давати соціально-бажані відповіді та показувати себе краще, ніж вони є насправді, через що деякі відповіді у методиці можуть бути не зовсім достовірними. Також дівчатам складно контролювати свої емоційні реакції на певні життєві події. У хлопців було виявлено небажання підкорюватися різноманітним нормам і правилам суспільства, що підтверджують високі показники потягу до зловживання хімічних речовин, саморуйнування, прояву агресивної поведінки, насилля до інших, та навіть

схильність до протиправної поведінки, яка може призводити до небезпечних наслідків як для самих підлітків, так і для мікро та макро соціуму.

Дані, отримані при аналізі середніх показників адиктивної поведінки хлопців та дівчат наведені у таблиці 2.3.

Таблиця 2.3

Середні показники за методикою «Діагностика схильності до 13 видів залежностей» в групах досліджуваних

Показники методики «Діагностика схильності до 13 видів залежностей»	Групи	
	Хлопці	Дівчата
Алкогольна залежність	15,66	10,8
Телевізійна залежність	8,4	8,3
Любовна залежність	15	15,8
Ігрова залежність	10	8,2
Залежність від міжстатевих відносин	9,46	9,66
Харчова залежність	16,33	17,26
Релігійна залежність	5,46	5,13
Трудова залежність	13,13	12,66
Залежність від ліків	15,26	14,33
Комп'ютерна залежність	16,33	18,33
Тютюнова залежність	12,06	7,86
Залежність від здорового способу життя	11,6	11,6
Наркотична залежність	11,6	8

Загальна схильність до залежностей	16	14,26
------------------------------------	----	-------

За даними таблиці 2.3 хлопці більш схильні до хімічних адикцій, а саме до зловживання алкоголю, наркотичних речовин, сигарет та різноманітних ліків, які викликають звикання. Крім того, у хлопців було виявлено потяг до трудової адикції, та загальна схильність до виникнення різноманітних залежностей. У дівчат навпаки більш виражена схильність до виникнення таких не хімічних (поведінкових) адикцій, як любовна, харчова та комп'ютерна. Дані шкал телевізійної, ігрової, релігійної адикції та залежності від міжстатевих відносин знаходяться на дуже низькому рівні і мають практично схожі результати у хлопців та дівчат. Показники схильності до здорового способу життя зовсім не відрізняються у осіб обох статей, що свідчить про однаковий потяг до надмірного захоплення різноманітними спортивними вправами та читанням журналів / статей про поліпшення свого стану.

Для того, щоб завдяки коефіцієнту кореляції Пірсона ретельно оцінити наявність статистично значущого взаємозв'язку, нами був зроблений кореляційний аналіз акцентуацій характеру та схильності до девіантної поведінки. Дані наведені у таблиці 2.4.

Таблиця 2.4

Результати дослідження взаємозв'язку акцентуацій характеру та схильності до девіантної поведінки в групах випробуваних

Методика визначення схильності до	Показники опитувальника «Акцентуації характеру» К. Леонгарда – Г. Шмішека
-----------------------------------	---

девіантної поведінки О. Орел	Демонстрація / істероїдність	Застрава / ригідність	Педантичність	Неврівноваженість / збудливість	Гіпертимність	Дистимічність	Триажність / боязливість	Циклотимічність	Афективність / екзальтованість	Емотивність / лабільність
Соціально-бажані відповіді	—****	—****	—****	—****	—****	—****	—****	—****	—****	—****
Подолання норм і правил	—****	—****	—****	—****	—****	—****	—****	—****	—****	—****
Схильність до адиктивної поведінки	—****	—****	—****	0,487* **	—****	0,38 1*	—****	0,50 5****	—****	— 0,45 5*
Схильність до саморуйнівної поведінки	—****	—****	—****	—****	—****	—****	—****	—****	—****	—****
Схильність до агресії та насильства	—****	—****	—****	—****	—****	0,43 9*	—****	0,50 5****	—****	—****
Контроль емоційних реакцій	—****	—****	—****	—****	—****	—****	—****	—****	—****	—****
Схильність до делінквентної поведінки	—****	—****	—****	—****	—****	—****	—****	0,41 6*	—****	—****

Примітки: * – $p < 0,05$; *** – $p < 0,01$; **** – відсутність статистично значущого зв'язку.

Результати, наведені у таблиці 2.4 свідчать про наявність прямого зв'язку між випробуваними зі збудливим, дистимічним і циклотимічним типами акцентуацій та їх схильністю до виникнення адиктивної поведінки. Дані показники можуть вказувати на те, що такі особливості характеру, як

велика запальність, складність контролю своєї поведінки, агресивність, а також різкі зміни настрою, його зниження, депресивність, частий пошук нових захоплень і вражень в значній мірі можуть підштовхнути підлітків до виникнення різних хімічних залежностей. Кардинальну різницю мають результати підлітків з емотивною акцентуацією. Їх показники свідчать про статистично значимий зворотний зв'язок зі схильністю до виникнення адикцій. Тобто, чим більше у підлітків розвинена чутливість, добросердність, співчуття іншим, тим менше вони схильні до виникнення будь-яких хімічних залежностей. Високий рівень прояву агресивності і схильності до насильства безпосередньо пов'язаний з дистимічними і циклотимічними типами акцентуацій характеру. Такі дані свідчать про те, що підлітки зі зниженим настроєм, складністю в адекватному оцінюванні своїх успіхів, своєї гідності, так само як і підлітки з частими перепадами настрою від гарного до поганого, зазвичай характеризуються складністю в контролі агресії, схильністю до прояву насильства. Через високі статистично значимі показники агресивності для циклотимічних підлітків також властиві прояви делінквентної поведінки, різних протиправних дій.

Після знаходження кореляції між акцентуаціями характеру та різними девіаціями слід визначити, до яких саме видів адиктивної поведінки схильні акцентовані особистості. Результати, за якими визначені статистично значимі дані наведені у таблиці 2.5.

Таблиця 2.5

Результати дослідження взаємозв'язку акцентуацій характеру та схильності до адиктивної поведінки в групах випробуваних

Методика діагностики	Показники опитувальника «Акцентуації характеру» К. Леонгарда – Г. Шмішека
----------------------	---

схильності до 13 видів залежностей Г. Лозової	Демон стра трати вність / істеро їдність ь	Заст рива ння / ригі дність	Пед анти чність	Збудл ивість / Неврі внова женість ь	Гіпе рти мніс ть	Дист иміч ність ь	Три вож ність ь / бояз кіст ь	Цик лоти мічн ість	Афект ивність ь / екзаль товані сть	Емо тивн ість / лабі льність
Алкогольна залежність	_**** ****	— ****	— ****	_**** ****	— ****	0,37 4*	— ****	0,48 1****	_****	- 0,49 1****
Телевезійна залежність	_**** ****	— ****	— ****	_**** ****	— ****	— ****	— ****	— ****	_****	— ****
Любовна залежність	_**** ****	— ****	— ****	- 0,371*	— ****	— ****	— ****	— ****	_****	— ****
Ігрова залежність	_**** ****	— ****	— ****	_**** ****	— ****	— ****	— ****	— ****	_****	— ****
Залежність від міжстатевих відносин	_**** ****	— ****	— ****	_**** ****	— ****	— ****	— ****	— ****	_****	— ****
Харчова залежність	_**** ****	— ****	— ****	_**** ****	— ****	— ****	— ****	— ****	_****	— ****
Релігійна залежність	_**** ****	— ****	— ****	_**** ****	— ****	— ****	— ****	— ****	_****	— ****
Трудова залежність	_**** ****	— ****	— ****	_**** ****	— ****	— ****	— ****	— ****	_****	— ****
Залежність від ліків	_**** ****	— ****	— ****	_**** ****	— ****	0,41 7*	0,37 1*	— ****	_****	— ****
Комп'ютерна залежність	_**** ****	— ****	— ****	_**** ****	- 0,48 3****	— ****	0,40 7*	— ****	_****	— ****
Тютюнова залежність	_**** ****	— ****	— ****	_**** ****	— ****	— ****	— ****	— ****	_****	— ****
Залежність від здорового	_**** ****	— ****	— ****	- 0,409*	— ****	— ****	— ****	- 0,38	_****	— ****

способу життя								3*		
Наркотична залежність	-****	-****	-****	0,381*	-****	0,363*	-****	0,472***	-****	-0,560***
Загальна схильність до залежностей	-****	-****	-****	0,386*	-****	-****	-****	-****	-****	-0,636***

Примітки: * – $p < 0,05$; *** – $p < 0,01$; **** – відсутність статистично значущого зв'язку.

За отриманими даними (таблиця 2.5), дистимічний та циклотимічний тип акцентуацій підлітків корелює зі схильністю до алкогольної та наркотичної залежності, а збудливий тип з наркотичною та загальною схильністю до виникнення адикцій. Залежність від здорового способу життя утворює зворотній зв'язок у збудливих та циклотимічних підлітків. Схожі дані раніше підтвердили результати (таблиця 2.4) у великих показниках шкали адиктивної поведінки. Слід зазначити, що у циклотимічних підлітків, які мають досить часті та сильні перепадами настрою, хімічні залежності виражені найбільшою мірою, тобто мають дуже значимий статистичний взаємозв'язок. Так само у емотивних особистостей (таблиця 2.4) підтвердився великий зворотній зв'язок за показниками хімічних адикцій (алкогольної, наркотичної), та у загальній схильності до виникнення залежностей. Також була знайдена статистично значуща кореляція між тривожними і дистимічними особистостями та схильністю до виникнення залежності від ліків. Це свідчить про те, що підлітки, котрі схильні до виникнення тривожності, різних фобій так само як і ті, яві постійно мають пригнічений настрій, концентрацію на своїх негативних переживаннях, у равній мірі схильні до хвилювання про стан свого здоров'я та зловживання різноманітними психотропними, беззаспокійливими препаратами, снодійними і тому подібними речовинами. Цікаві дані були виявлені при

аналізі кореляцій не хімічних або ж поведінкових залежностей. Результати дослідження показали, що тривожний тип акцентуацій підлітків прямо пов'язаний зі схильністю до виникнення комп'ютерної залежності. Тобто, тривожні підлітки схильні більше часу ніж інші приділяти віртуальному світу, який може відгороджувати від проблем і страхів реального життя. Показники гіпертимних особистостей навпаки утворили зворотній зв'язок зі схильністю до залежності від комп'ютера. Це свідчить про те, що надзвичайно активні, відважні, товариські підлітки схильні більше часу приділяти комунікаціям у реальному житті. Крім того, зворотній зв'язок був знайдений між шкалами збудливості та любовної залежності. Отримані дані дозволяють зробити висновок, що для підлітків, котрі схильні до ворожості та агресивного захисту особистих кордонів не властива сильна концентрація на важливих людях, надмірна романтизація відносин та опіка партнера.

Висновки до другого розділу:

Другий розділ кваліфікаційної роботи був присвячений емпіричному дослідженню взаємозв'язку типів акцентуацій характеру та схильності до адиктивної поведінки підлітків. При аналізі результатів таблиць 2.1, 2.2 та 2.3 було виявлено, що в цілому хлопці більш схильні до виникнення хімічних залежностей та до девіантної поведінки. У дівчат частіше виникають саме поведінкові адикції. Крім того, вони часто докладають більше зусиль для контролю своїх емоцій, поведінки. Також особи жіночої статі можуть навмисно давати більш соціально-бажані відповіді та демонструвати свої особистості з більш вигідного боку.

У дослідженні було встановлено (таблиці 2.4 та 2.5) статистично значущий зв'язок між підлітками зі збудливим, дистимічним і циклотимічним типами акцентуацій та їх схильністю до виникнення хімічних залежностей. Крім того, циклотимічний тип корелює зі схильністю до делінквентної поведінки, до агресії та прояву насильства, що є психологічно зрозумілим. Дистимічний тип акцентуацій характеру теж пов'язаний з проявом агресивності і ворожості по відношенню до інших. Комп'ютерна адикція притаманна тривожному типу. Збудливі підлітки мають зворотній статистичний зв'язок з любовною залежністю і залежністю від здорового способу життя, а гипертимні з комп'ютерною. Загальна схильність до виникнення адикцій властива збудливому типу акцентуацій характеру, у той час, як емотивні особистості навпаки зовсім не схильні до виникнення будь-яких видів адикцій та до девіантної поведінки в цілому.

ВИСНОВКИ

1) Теоретичний аналіз використаної літератури показав, що дослідження взаємозв'язку акцентуацій характеру та схильності до прояву різноманітних адикцій є дуже важливим для покращення стану суспільства, для збереження психологічного та фізичного здоров'я осіб підліткового віку.

2) Акцентуації характеру можна визначити як свержсильний прояв деяких особистісних рис людини. Вважається, що акцентуації притаманні саме підліткам, адже у цьому віці у людини починають формуватися певні особливості характеру. Підлітковий вік є одним з найскладніших та найважливіших етапів у житті людини. Якщо цей період буде проходити недостатньо сприятливо, у підлітків можуть сформуватися певні види девіацій, одним з яких є адиктивна поведінка, небезпеку якої дуже складно переоцінити у сучасному світі.

3) За результатами емпіричного дослідження було виявлено, що певні типи акцентуацій мають безпосередній зв'язок зі схильністю до виникнення адикцій. Аналізуючи схильності різних акцентуацій характеру, стає зрозумілим, що їх можна умовно поділити на три типи: 1. акцентуації, для яких в більшій мірі притаманна схильність до хімічних залежностей та інших видів девіантної поведінки (циклотимічний, дистимічний, збудливий тип); 2. акцентуації, які схильні до поведінкових / не хімічних залежностей (тривожний тип); 3. акцентуації, котрі не схильні до виникнення будь-яких типів адиктивної поведінки (емотивний, демонстративний, ригідний, педантичний, гіпертимний, афективний тип). Отримані результати можна пояснити психологічними особливостями різних типів акцентуацій характеру та впливом певних соціальних, біологічних і психологічних факторів підліткового періоду.

4) Завдяки отриманим у ході емпіричного дослідження даним, нами була розроблена психокорекційна програма, яка спрямована на корекцію адиктивної поведінки підлітків з різними типами акцентуацій характеру. Вона спрямована на покращення психологічного стану підлітків, навчання

аналізу своїх почуттів та вчинків, на пошук мотивації до змін у залежній поведінці та на покращення відносин з батьками. Слід зазначити, що у програмі використовувалися техніки арт-терапії, бо вчинення різних поведінкових дій (малювання, робота з піском, тощо) може зменшувати тягу до залежностей.

Список використаних джерел

1. Алексеева Е.А., Выбойщик И.В., Паршукова Л.П. Акцентуация характера: Учебное пособие. Челябинск : Изд-во «ЮурГУ», 2002. С. 5 – 26.
2. Аракчеева З. В., В. В. Рыбаков. Поведение подростков как ответ на неблагополучие семейных взаимоотношений. *Актуальные проблемы и перспективы развития современной психологии*. 2017. №1. С. 10–11
3. Бади́ев И. В. Типология акцентуаций характера у подростков. Улан-Удэ : *Вестник БГУ*. 2015. С. 60–61.
4. Бакланова Н. К., Потапов Д. А., Бакланов К. В. Девиантное поведение подростков. *Основы профилактики. Проблемы педагогического образования*. 2018. №4. 82 с.
5. Бочарі́на Н. О., Михайленко Н. К. Акцентуації характеру та їх вплив на поведінку підлітків. *Молодий вчений. Вісник ПХДПУ імені Г.С. Сковороди*. 2017. № 11(51). С. 785-787.
6. Власова Н. В., Новокрещенова Г. А. Сравнительный анализ ценностных ориентаций подростков с разными видами аддиктивного поведения. *Вестник МГППУ*. 2019. Т. 24. №4. 2019. 3 с.
7. Джакобия А.З., Куташов В.А., Хабарова Т.Ю. Психологические особенности лиц, склонных к химической зависимости. *Журнал «Центральный научный вестник»*. 2017.
8. Дозорцева Е. Г., Кирюхина Д. В., Кибербуллинг и склонность к девиантному поведению у подростков. *Прикладная юридическая психология*. 2020. № 1. 81 с.
9. Донцов Д. А., Поляков Е. А. Специфика акцентуаций характера и личности в подростковом возрасте. *Вестник МГУ имени М. В. Ломоносова*. 2016. С. 3-5.
10. Дрозд Д. С., Николаев Д. С., Федосеенков А. В. Формирование характера. Характер и темперамент. *Сборник научных статей 2-й*

- Международной научной конференции перспективных разработок молодых ученых.* 2017. С. 121–122.
11. Евтеева А. М. Игры на летней площадке. *Сборник методических материалов.* Калуга, 2020. 57 с.
 12. Железнякова Ю.В. Основні характеристики адиктивної поведінки. *Теорія і практика сучасної психології.* 2016. № 2. С. 4–8.
 13. Игры и упражнения для тренингов [Электронный ресурс] Режим доступа: <https://www.psyoffice.ru/4-0-187.htm>
 14. Истомина, О. Б., Гайдай М. К. Аддикция как форма девиантности несовершеннолетних. *Материалы межведомственной научно-практической конференции.* Иркутск. 2018. 1 с.
 15. Как справляться с негативными эмоциями: практика арт-терапии [Электронный ресурс] Режим доступа: <https://www.trn.ua/articles/5953/>
 16. Каримов Л. Р. Метод мышечной релаксации, как способ снятия психического напряжения. *Вопросы педагогики. Вестник КГЭУ.* 2019. № 5(1). С. 80-83.
 17. Клейберг Ю. А. Социальная психология девиантного поведения: *Учебное пособие для ВУЗов.* Москва, 2004. С. 141-154.
 18. Козьяков Р. В. Методы и методики диагностики акцентуаций характера : *Учебная литература для ВУЗов.* Москва : Из-во «Директ-Медиа», 2013. С. 118-131.
 19. Ларченко М. О. Моделі залежної поведінки та пов'язані з ними фактори кримінологічного ризику. *Вісник НДУ імені М. Гоголя.* 2020. №4. С. 256–257.
 20. Леонгард К. Акцентуированные личности. Москва : Изд-во «Эксмо-Пресс», 2001. 83 с.
 21. Лилюхин А. М., Баблюян Н. В., Катаян А. С., Лебедева Д. С. Аддиктивное поведение как разновидность девиации: социологический анализ. *Вестник РостГМУ.* 2019. № 1. С. 1–2.

22. Лимонова О. О., Цыс А. Е. Особенности проявления характера. *Сборник материалов Международной научно-практической конференции.* Новосибирск. Общество с ограниченной ответственностью «Центр развития научного сотрудничества». 2017. С 1–2.
23. Лозовая Г. В. Методика диагностики склонности к 13 видам зависимостей [Электронный ресурс] Режим доступа: <https://psycabi.net/testy/485-test-na-zavisimost-addiktsiyu-metodika-diaagnostiki-sklonnosti-k-13-vidam-zavisimostej-lozovaya-g-v>
24. Лупанов Д., Грибанова Д. Я. Индивидуально-типологические свойства личности и склонность к аддиктивному поведению подростков. *Актуальные проблемы психологического здоровья: теория и практика. Вестник ПГУ.* 2016. С. 57–58.
25. Михайлишин У. Б. Теоретико-методологічне дослідження детермінант виникнення адиктивної поведінки у студентів. *Проблеми сучасної психології. Вісник К-ПНУ імені Івана Огієнка.* 2018. С. 179–180.
26. Мишина М. М., Воробьева К. А. Психологические особенности подростков, склонных к девиантному поведению. *Вестник РГГУ «Психология. Педагогика. Образование».* 2020. №4. С. 120–121.
27. Николаева А. Е. Особенности аддиктивного поведения подростков. *Молодой учёный.* 2017. № 13. С. 585–587.
28. Свідовська В. А. Адиктивна поведінка підлітків як проблема наукового дослідження. *Вісник Львівського університету «Психологічні науки».* 2020. Випуск 6. С. 108–114.
29. Старшенбаум Г. В. Независимость. Как избавиться от психологической или химической зависимости. Москва : Изд-во «АСТ», 2018. 11 с.
30. Тарновська О. С. Девиантна поведінка підлітків з акцентуованими характерами. *Збірник Актуальні проблеми навчання та виховання людей з особливими потребами.* Київ, 2016. 71 с.

31. Толстых Н. Н., Прихожан А. М. Психология подросткового возраста: Учебник и практикум. Москва : Изд-во «ЮРАЙТ», 2016. С. 9– 18.
32. Тронева В. Н. Девиантное, делинквентное и аддиктивное поведение несовершеннолетних. *Вестник РАНХиГС*. 2018. № 2. 28 с.
33. Volkow N. Understanding Drug Use and Addiction: National Institute on Drug Abuse; U.S. Department of Health and Human Services. 2018. 1 p.